

NÖROTEOLOJİK AÇIDAN KESB NAZARİYESİ (BENJAMİN LİBET DENEYİ ÇERÇEVESİNDE)

Seyithan CAN

Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Siirt
Assistant Professor, Siirt University Faculty of Theology, Siirt
seyithancan@gmail.com
orcid.org/0000-0002-2336-4179

Sabahaddin KILIÇ

Dr., Siirt Devlet Hastanesi Ortopedi ve Travmatoloji Bölümü, Siirt
Doctor, Siirt State Hospital Department of Orthopaedics and Traumatology, Siirt
drsabahaddinkilic@gmail.com
orcid.org/0000-0001-7730-6030

Öz

Din-bilim ilişkisi tarihsel süreçte olduğu gibi günümüzde de tartışılmaya devam etmektedir. Hristiyan Avrupa'sında ortaya çıkan tartışmaların İslam dünyasını da etkilediği bir vakaıdır. İslam kelamcıları, İslam dini ile bilim arasında bir çatışmanın olmadığı genel kabulüyle hareket ederler. Özellikle bu noktada kelamın vesâil alanı, metafiziğin desteklendiği alan olarak kabul görmektedir. Modern dönemde vesâil alanında önemli bilimsel çalışmaların olduğu görülmektedir. Bunlardan biri de Nöroteolojidir. Nöroteoloji, davranışı nöral (sinirsel) temelde inceleyip açıklamaya çalışan bilim dalıdır. Bu noktada özellikle dindarlığın nöroteolojik temelleri ve evrimsel işlevi hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

Bu çalışmada kelamın en önemli tartışma konularından biri olan kesb nazariyesi, Nöroteolojik açıdan Benjamin Libet deneyiyle değerlendirilmektedir. Deney sonuçları yayınlandığında o güne kadar felsefe ve bilim dünyasında tartışılacağı insanın irade özgürlüğü meselesine yeni bir tartışma zemini hazırlamıştır. Kelam ilminde de Eş'ârî'nin kesb anlayışının insanın irade özgürlüğü açısından ciddi tartışmalara sebebiyet verdiği bilinmektedir. Bu bağlamda Eş'ârî'nin kesb anlayışının Benjamin Libet deneyine uygun veriler içermesi, dikkat çeken bir husus olarak göze çarpmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın en önemli amaçlarından biri de fizik-metafizik ilişkisi bağlamında bilimsel verilerle bir teoloji kurma imkânını tartışmaya açmaktır.

Anahtar Kelimeler: Kelam, Nöroteoloji, Eş'ârî, Kesb, Benjamin Libet Deneyi.

THE KASB THEORY FROM NEUROTHEOLOGIC POINT OF VIEW (ACCORDING TO BENJAMIN LIBET EXPERIMENT)

Abstract

The relationship between religion and science continues to be discussed as it has been in the historical process. It is a case that the debates taken place in Christian Europe have affected the Islamic World.

Islamic theologians act with the general assumption that there is no conflict between Islam and science. Especially at this point, the *wasā'il* field of kalam is accepted as the field in which metaphysics is supported. It is seen that there are significant scientific studies in the field of *wasā'il* in the modern era. One of them is Neurotheology. Neurotheology is a science that examines and explains behavior on a neural basis. Especially, it provides essential information about the neurological foundations of religiosity and its evolutionary function.

In this study, the *kasb* theory has been evaluated with relation to the Benjamin Libet experiment in terms of Neurotheology. The *kasb* theory is one of the most important discussion topics of Kalam. When the results of this experiment were published, it prepared new grounds for discussion on the issue of free will, which has been discussed in the world of philosophy and science. It is known that *kasb* theory of Ash'arī causes serious discussions. According to the *kasb* theory, Allah is the absolute creator. In this case, human is not the creator of his own actions. This theory has been criticized for eliminating human freedom and responsibility. The fact that the Benjamin Libet experiment contains data consistent with the *kasb* theory of Ash'arī is noteworthy.

Key Words: Kalam, Neurotheology, Ash'arī, *kasb*, Benjamin Libet Experiment.

Atf / Cite as: Can, Seyithan–Kılıç, Sabahaddin. "Nöroteolojik Açıdan Kesb Nazariyesi (Benjamin Libet Deneyi Çerçevesinde)". *Kader* 17/2 (Aralık 2019): 380-397.

Summary

Science has been in conflict with religion due to dogmatic and scholastic thoughts of middle age. The debates on the religion-science conflicts have frequently been handled in the Western Christian world, where scientific studies have been intensely carried out in recent years. Although some scientists state that there is a conflict between religion and science, some acknowledge that science and religion interact with each other. According to them, sometimes there is a need to understand religion from the pointview of those who are excluded from religion, and science should be understood with elements particular to it.

Examining the basis of the discussion in reference to the theology of Kalam, it can be stated that it welcomes the relationship between religion and science. In the theology of Kalam, handling basic subjects (*wasā'il*) while supporting the decretal (*masā'il*) field can be said to pave the way for the possibility of forming theology with scientific data. Because, *wasā'il* is particularly considered to be an observation (*mushahada*) world.

In the context of the religion-science interaction, a scientific discipline called Neurotheology has emerged, which examines religious experience and behavior on a neural basis and aims to explain the concept of religion and belief through neuroscience. Using neuroscience, which includes the fields of psychology, biology, and neurology, Neurotheology tries to comprehend the perception of the brain or mind about theological issues. It conceptually works in two ways. The first aspect examines theology from the neurological point of view, and the relationship between theological ideas and neurology in the second aspect. These investigations made a tremendous impact in the field of philosophy and psychology and required researchers to question their knowledge and ongoing thoughts. The discipline of Neurotheology, an area in which scientific data and psychological, philosophical, and theological issues are possible to be examined together, can be regarded as the manifestation of this obligation.

The most critical analyses related to the subject can be said to be the results of the experiments carried out by Benjamin Libet, which are renowned for his name. Because when the results of this experiment were published, the issue of freedom of human will, which had been discussed in the world of philosophy and science until that day, gained a different ground for discussion. According to some philosophers, the results of the experiment led to the conclusion that human beings do not decide based on free will while performing their actions. Because the results of the experiment brought forward the discussions of the freedom of the will and the responsibility of human being for his actions. The idea that human beings cannot be held responsible for their actions if there is no freedom of the will is the main reason for these discussions. The fact that a person is not responsible for his actions has caused worries that it may channel him to illegal activities. Therefore, the question of human responsibility and freedom of the will has been the subject of philosophy and psychology in the western world. At this point, Benjamin Libet, the results of his experiment, and criticisms regarding these results become our concern.

The question of human responsibility and freedom of the will has not only been discussed in the Western world. Especially, it has been one of the most emphasized subjects in the history of Islamic thought. In this context, when we look at Islamic thought, one of the topics of this discussion is the concept of *kasb*, which is analyzed within the scope of the issue of the freedom of human actions. For when it is considered with reference to human freedom and responsibility, the theory of *kasb* has also been criticized.

Although the term *kasb* was used by the scholars before al-Ash'arī, the systematization of the concept was at the time of al-Ash'arī. According to the *kasb* theory of al-Ash'arī, the power of the servant (human) does not have a creative effect on the acts he has committed. Allah is the creator of man's aggravated-involuntary- acts, as well as the creator of the acts that the servant carries out with his own will-voluntarily. In this respect, human being is only a locus for the things Allah has created in him and his role in the act is limited to *kasb*. Therefore, the question "Does al-Ash'arī's understanding of *kasb* eliminate human will and freedom?" is in a common ground compared to the results of the Benjamin Libet experiment. Thus, the question of whether the *kasb* theory can be proved scientifically constitutes the basic dynamics of the research.

Through placing scientific data against the basic subjects in the field of kalam science, in other words, by examining theological issues with neurological data, we aim to open up space for the field of neurotheology. While evaluating the Benjamin Libet test with its results, we can see that the power obtained is explained by the electrical activity determined before the moment of the conscious decision making towards the actual processing. According to Libet's conclusion, this activity is unconscious. The conscious activity that decides to act is the result of this unconscious activity. Human will is not the initiator of voluntary act, but a means of controlling the actual act. This description is very similar to al-Ash'arī's definition of "creating something is its emergence by the might of Allah, and *kasb* is

the effect of a power created later on the act". Consequently, the fact that the activity is unconscious and independent of the human will seems to be in line with the Ash'arī theologians' idea that the power affecting act is given to it by Allah. In this context, we defined the unconscious electrical activity determined as *kasb* based on the results of the experiment. This activity is the activity that occurs before the conscious decision-making step, that is, it can be described as the power that affects the conscious decision of the action. The occurrence of the unconscious activity just before a person decides on actual action is in conformity with the ideas of the Ash'arī scholars regarding the timing of the obtained power. The obtained power –the unconscious electrical activity according to our definition- occurs just before the servant decides to commit the act.

The unconscious electrical activity which could not be explained by the Libet's experiment results can be defined as the power created by Allah according to the theory of *kasb*. Similarly, the *kasb*, which cannot be fully explained by the *kasb* theory, can be described as unconscious electrical activity as maintained by the Libet experiment. We believe that the Libet experiment, which we think can bring a scientific explanation to the theory of *kasb*, can also account for the unexplained sides of the theory.

Giriş

Batı'da Rönesans ile başlayan bilimsel ve teknolojik değişimlerle birlikte, dinin bilim ile ilk teması başarılı olamamıştır. Ortaçağın dogmatik ve skolastik anlayışında din, bilim ve siyasetin tek gücü olarak kabul edilen kilisenin anlayışına aykırı olarak ortaya konan bilimsel ve teknolojik gelişmeler, din-bilim çatışması tartışmalarını da beraberinde getirmiştir.¹ Deney ve gözlem sonucunda elde edilen verilerin, kilisenin bilim anlayışına uymaması, bilimin din ile çatışmasının zeminini hazırlamıştır. Dolayısıyla din ile bilim ilişkisi, son üç asır boyunca, bilim faaliyetlerinin çok yoğun bir şekilde yürütüldüğü Hıristiyan batı dünyasında sıklıkla ele alınmıştır.²

Son dönemde Avrupa'da ortaya çıkan modern bilimle de dinin ilk teması başarılı olmamış ve aralarındaki çatışma devam etmiştir.³ Çünkü modern bilim daha çok tabiatı merkeze alan ve metafiziği yok sayan bir anlayış içerisinde olmuştur.⁴ Ancak bugün bazı bilim adamları, bilim ve dinin birbirlerine düşman olmadıklarını, aksine farklılıklarına rağmen birbirleriyle etkileşim içerisinde olduklarını belirtirler. Onlara göre bazen dini, din dışından çıkarılana göre anlama gereksinimi olduğu gibi, bilimi de ona eklenen unsurlarla anlamak gerekir.⁵

¹ Adnan Bülent Baloğlu, "Din mi Bilim mi İkilemin Çözülüşü", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2003): 23.

² Fatih Özkan, "Modern Dönemde Din-Bilim İlişkisi", *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2015): 57.

³ Mehmet Malkoç, "Bilim ve Din Arasındaki İlişki nedir?" *Kader* 15/3 (2017): 744.

⁴ Ali Coşkun, "Din, Bilim ve Felsefe İlişkileri", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18/1 (2016): 222.

⁵ Özkan, "Modern Dönemde Din-Bilim İlişkisi", 57.

Her iki disiplinin de geçerliliği ve işlevselliği, insan deneyiminin bütün sahalarıyla karşılıklı ilişkiye girme ve bütünleşebilme kabiliyetine bağlıdır.⁶ Din bireysel varlıktan başlasa da burada durmaz ve bilimle ortak bir alana, tabiata geçer.⁷ Bu vesileyle din ve bilim, kendi manevî temellerini, tabiat ve toplumla ilişkilerini yoklamak, belki de durumlarını daha da sağlamlaştırma fırsat ve imkânını da elde etmektedirler.⁸

Kelâm ilmi açısından bakıldığında, kelâmın din ve bilim ilişkisine imkân tanıdığını söyleyebiliriz. Kelâm ilminde özellikle mesâil dediğimiz alanın temellendirildiği ve izah edildiği vesâil alanı, zaman ve mekâna göre değişiklikler ve güncel yöntemlerin izah edildiği alandır. Modern zamanda da vesâil alanının karşılığı olarak bilimin kullanılması, onun değişebilir tarafını göz önünde bulundurmamak kaydıyla doğru bir tercih olabilir. Bilimsel veriler değerlendirilerek yapılacak çalışmalar rasyonel bir teoloji oluşturmak için zemin hazırlama imkânı doğurabilir.

Bu anlamda, 1980'lerden sonra dinî tecrübe ve davranışı nöral (sinirsel) temelde inceleyip açıklamaya çalışan, bilimin rasyonel düşüncelerini kullanarak beynin fiziksel yönleri dâhilinde din ve inanç kavramını açıklayan, sinirbilimi ve teolojiyi bütünleştirme girişimini ifade eden; Nöroteoloji adında bilimsel bir disiplin ortaya çıkmıştır.⁹

Nöroteoloji terimini ilk olarak 1962 yılında yayımlanan "Ada" isimli kitabında Aldous Huxley kullanmıştır. Huxley nöroteoloji terimini felsefe ve bilimin karışımı olarak tanımlar. Dini deneyimler üzerine yapılan deneysel araştırmalar son yıllarda popülerlik kazanmış olmasına rağmen, Lawrence McKinney'in, 1994 yılında "Neurotheology: "21. Yüzyılda Sanal Din" isimli kitabının yayınlanması ile bu alan Nöroteoloji adını almıştır. McKinney kitabında bu alanı tanımlamayı denemiş ve altında çalışılabilecek bir isim tasarlamaya çalışmıştır. Nöroteoloji alanında yayınlanan makalelerde nöroteoloji terimi kullanılmaktan kaçınılmıştır. Ancak makaleler incelendiğinde aslında bu alan ile ilgili yazıldığı ortaya çıkmaktadır. Bu makalelerde epilepsi hastaları ve dindarlık ile ilgili yapılan beyin görüntüleme çalışmaları incelenmiştir. Nöroteoloji adı altında yapılan araştırmalardaki isimlendirme problemine rağmen araştırmalar bu alan ile ilgili önemli bilgiler vermekte ve dindarlığın nörolojik temelleri ve evrimsel işlevi hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Bu araştırmaları Nöroteoloji ismi altında birleştirmek, dindarlığın nörolojik açıdan incelenebilmesi ve daha uygun bir araştırma zemini oluşturmak için gereklidir. Böylece araştırmacılar arasında bu

⁶ Özkan, "Modern Dönemde Din-Bilim İlişkisi", 66.

⁷ Şaban Ali Düzgün, "Din-Bilim İlişkisinde Modeller ve Ortak Kavramlar", *Kelam Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2006): 61-62.

⁸ Coşkun, "Din, Bilim ve Felsefe İlişkileri", 217.

⁹ Palmyre Oomen, "Neurotheology", *Encyclopedia of Science and Religion*, ed. J. Wentzel Vredevan Huyssteen (New York: Macmillan, 2003), 617-618; Enis Doko, "Nörobilim ve Dini Tecrübe: Nöroteolojik Tezler Bir Zihinsel Durum Olan Tanrı İnancını Yanlışlayabilir mi?", *Metazihin* 1/2 (2018): 212.

alandaki iletişim ve tartışma ortamı oluşturulacak ve gelecekte bu alanda çalışmak isteyen araştırmacılar için daha kolay bilgiye ulaşma imkânı sağlanmış olacaktır.¹⁰

Nöroteoloji disiplininin öncülerinden biri olan Andrew Newberg, "Nöroteolojinin Prensipleri" isimli kitabında nöroteolojinin ilgilenmesi gereken konuları listelemiş ve incelemiştir. Newberg, kitabında beynin tüm düşünce süreçlerine işlevsel kısıtlamalar koymasına rağmen din, maneviyat ve teoloji ile ilgili düşünce süreçlerini neden kısıtlamadığını sorgular.¹¹ Aynı zamanda beynin yapısı ve fonksiyonlarının teolojik ve psikolojik kavramları anlamamıza yardımcı olabileceğini de belirtir. Newberg'e göre, beyinde bulunan bütün yapıların her kavramı kısmen anlamlandırma görevi vardır. Bu yapılar teolojik kavramları ve mistik deneyimleri anlamlandırmadan da sorumludur.¹²

Nöroteoloji; psikoloji, biyoloji ve nöroloji alanlarını içinde barındıran nörobilimi kullanarak, beynin veya aklın teolojik meseleler ile ilgili algısını anlamaya çalışır. Newberg'e göre, nöroteoloji, insan beyninin dinî inançları ve manevî deneyimleri daha iyi anlamlandırması için bir yol sunar. Nöroteoloji kavramsal olarak iki yönlü çalışır. Nörolojik açıdan teolojiyi anlamaya çalışır. Teolojik fikirlerin de nöroloji ile ilişkisini inceler.¹³

Nöroteoloji; zaman, mekân, benlik, korku algısını ortadan kaldıran algılamalar, dinî huşu, evrenle ya da Tanrı ile bütünleşme hali, kendinden geçme ve trans halleri, içsel aydınlanma, tahrif edilmiş bilinç durumları, Tanrı huzurunda olma gibi dinî tecrübeleri nörolojik olarak açıklamaya çalışır.¹⁴

1. Nöroteoloji'nin İnsan Fiilleriyle İlişkisi

İnsanın fiillerinde özgürlüğü ile ilgili yapılan deneysel çalışmalar, özgür iradeyi sadece beyinde gerçekleşen kimyasal bir sürece indirgemmiştir. Bu durum insan doğasını açıklamaya çalışan teologlar, psikologlar ve filozoflar için sorun teşkil etmiştir. İnsan doğasını açıklarken beyinde gerçekleşen kimyasal süreçler ve sinirsel aktivite ile ilgili bilimsel verileri bilme, bu verilerle değerlendirme yapma zorunluluğunu getirmiştir. Böyle bir değerlendirme ancak nöroteoloji alanında yapılabilir. Bu çalışmamızda insanın fiillerinde özgürlüğü ile ilgili kelam ilminde tartışılan kesb kavramını, yine bu alanda yapılan nöroteolojik deneylerin sonuçları ile birlikte, nöroteoloji zemininde değerlendirmeye çalışacağız.

Özgür irade sorunu, Allah'ın mutlak kudretinin her şeyi yaratması ile insanın fiillerindeki rolü, etkisi ve özgürlüğü bağlamında tartışılmıştır. İslam düşünce tarihinin her döneminde gündeme gelmiş olan bu konu; insan fiilini meydana getirirken, failin Allah mı, yoksa insan mı olduğu problemi üzerinde

¹⁰ Paul Cooke - Mirari Elcoro, "Neurotheology: Neuroscience of the Soul", *Journal of Young Investigators* 25/3 (2013): 1-6.

¹¹ Andrew Newberg, *Principles of Neurotheology* (England: Ashgate Publishing Company, 2010), 84.

¹² Andrew *Principles of Neurotheology*, 89.

¹³ Andrew *Principles of Neurotheology*, 145.

¹⁴ Doko, "Nörobilim ve Dini Tecrübe: Nöroteolojik Tezler Bir Zihinsel Durum Olan Tanrı İnancını Yanıtlayabilir mi?", 212.

şekillenmektedir. Failin Allah olması durumunda insan sorumluluğunun, insan olması durumunda ise Allah'ın mutlak olarak her şeyi yaratmasının izahı, bu tartışmanın merkezinde yer alır. Bu soruların izahı için farklı görüşler öne sürülmüştür. İnsanın fiillerinde sorumlu olduğunu öne süren Eş'arî ve Mâturîdî ekolleri için temel problem, Allah'ın mutlak yaratıcılık vasfına karşılık insanın fiillerinde özgür olup olmadığı meselesidir. Çünkü insanın fiillerinde özgür olduğunu öne sürmek aynı zamanda fiillerinde rolü olduğunu ve gerçekleştirdiği iyi ve kötü eylemleri nedeniyle sorumlu tutulacağını kabul etmeyi gerektirir. Diğer tarafta, Allah'ın mutlak yaratıcılığının insan fiillerini de kapsadığını ve Allah'ın bu fiilleri yarattığını öne süren bir görüş de mevcuttur.¹⁵ Ancak bu görüşün, insanın tüm fiillerini Allah'ın takdir ve yaratmasına bağlaması, insanın fiilindeki sorumluluğunun izah edilmesinde problemler oluşturmuştur. Bu noktada Eş'arî ve Mâturîdî âlimleri, bu sorumluluğu ifade etmek için kesb kavramını kullanmışlardır.

İslam düşünce tarihinin en önemli tartışma konularından biri olan insanın fiillerinde özgürlüğü meselesi, özellikle Nörofizyoloji olmak üzere diğer disiplinler tarafınca da bilimsel açıdan incelenmiş ve çalışılmıştır. Bu konuda yapılan en önemli çalışma, 1938 yılında Benjamin Libet adında bir nörofizyolog tarafından gerçekleştirilen ve kendi adıyla ünlenen deneydir. Deneğin bir eylemi gerçekleştirirken karar aldığı anı tespit etmek için uygulanan deneyin sonucunda deneğin fiili yapmaya karar verdiği an ile fiili gerçekleştirdiği an arasında 200 milisaniyelik bir süre olduğu hesaplanmıştır.¹⁶ Deneyin çalışmamızı ilgilendiren ve ünlenmesine sebep olan durum, deneğin fiili yapmaya karar verdiği andan yaklaşık 350 milisaniye öncesinde elektriksel bir aktivite tespit edilmesiydi. Denek fiili yapmaya karar vermeden yaklaşık 350 milisaniye önce bilinmeyen bir mekanizma tarafından kararın verildiği sonucu bilim ve felsefe dünyasında ilgi uyandırmıştır. Bilim ve felsefe dünyası bu deneyin sonuçlarını farklı şekillerde yorumlamıştır. Bu çalışmada amacımız da kesb düşüncesini, Benjamin Libet deneyi sonuçları ile temellendirmeye çalışmaktır.

2. Kesb Kavramı

Sözlükte “kazanç, kazanmak ve kar elde etmek anlamlarına gelir.¹⁷ Bir insanın fayda elde etmek veya zararı defetmek için yaptığı tercihli fiildir.¹⁸ Master bir kelime olan kesb, “kazanılan ve elde edilen maddî veya manevi şey” manasına isim olarak da kullanılır. Kelâm literatüründe genellikle “kuldaki hâdis kudretin

¹⁵ Cebriyye ekolü için ayr. bkz. H. Austryn Wolfson, *Kelâm Felsefeleri*, çev. Kasım Turhan (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2001), 507; kesbin Allah tarafından yaratılmış olması ve insana ait fiillerin gerçek fâili olarak Allah'ın kabul edilmesi, insanın özgürlük alanını sınırlanmış ve dolayısıyla Eş'arîlik düşüncesinin cebri anlayış içinde değerlendirilmesine neden olmuştur. Bkz. Seyithan Can, *İnsan Özgürlüğü ve Sorumluluğu Bağlamında Kudret-Fiil İlişkisi* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2019), 29.

¹⁶ Benjamin Libet vd., “Time of conscious intention to act in relation to onset of cerebral activity (Readiness-Potential)”, *Brain* 106 (1983): 623-642.

¹⁷ Rağîb el-İsfahânî, *Mufradêtu Elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvan Adnan Davudî (Beyrut: Dâru's-Semiyeye, 2009), 709.

¹⁸ Seyyid Şerif Cürçânî, *Kitâbu't-Ta'rifât* (Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1985), 19.

tesiriyle meydana gelen şey” diye tarif edilir.¹⁹ Bu kavram Kur’an-ı Kerimde hem güzel işlerin yapılmasında (el-En’âm, 6/158) hem de günahların yapılmasında (el-En’âm, 6/170; el-Bakara, 2/79) kullanılmıştır.²⁰

2.1. Kesb Kavramının Aidiyeti İle İlgili Tartışmalar

Kesb terimi her ne kadar Eş’arî düşünceyle meşhur olmuş olsa da bu kavramın Eş’arî’den önceki âlimler tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Bazı âlimler, kavramın ilk defa Dırâr b. Amr (ö. 200/815 [?]), tarafından kullanıldığını söylerler. O, "kazanmak" "elde etmek" anlamlarına gelen "ke-se-be" kelimesini "fiillerde insana hak ettiği payı vermek" şeklinde teknik bir anlam yükleyerek kullanmıştır.²¹ Bazı âlimler de kavramın ilk defa Ebu Hanife (ö. 150/767) tarafından kullanıldığını ifade ederler.²² Çünkü Ebu Hanife, "Kullara ait bütün fiiller Allah tarafından yaratılır. Ancak bu fiiller kulların kesbiyle meydana gelir" düşüncesini benimsemiştir.²³ Kesb kavramının ilk defa kim tarafından kullanıldığına yönelik tartışmalar olsa da kavramın Eş’arî’den önce ilk dönem âlimlerinden Muhammed en-Neccar (ö. 230/845) ve İbn Küllâb (ö. 240/854 [?]) tarafından da kullanıldığı bilinmektedir.²⁴ Neccar kavramı; Allah’ın iyi ve kötü olan bütün fiillerin kudretiyle yaratıcısı olduğunu, kulun ise bu fiilleri sadece yapmak suretiyle edindiğini savunarak kulun da bunları kesb ettiğini belirtmiştir.²⁵ İbn Küllâb ise, insan fiillerinin Allah’ın yaratması ve insanın kesbi ile olduğunu belirtmiştir.²⁶

İlk dönem âlimlerinin kesb kavramını kullandıkları açık bir vakıya olsa da kavramın sistematik bir hal alması Eş’ari ile olmuştur. Küllâbiye mezhebine yakın olması, kesb teorisini kabul etmesinde bir etken olduğu düşüncesini de akla getirirse de²⁷ sonuçta Ebu Hanife, Dirâr b. Amr, İbn Küllâb, Neccâr ve Şahhâm gibi âlimlerin de kullandığı kesb teorilerini bazı yönleriyle formüle ederek, yeni bir düşünce oluşturmaya çalıştığı söylenebilir.²⁸ Bu bakımdan Eş’arî ve ondan sonraki süreçte, ‘kesb teorisi’, Eş’arîlik ekolünün formüle ettiği şekliyle kabul edilmiştir. Dolayısıyla bizler de konuyu bu ekol çerçevesinde ele almaya çalışacağız.

2. 2. Eş’arî Düşüncede Kesb Nazariyesi

¹⁹ Yusuf Şevki Yavuz, "Kesb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/304.

²⁰ İsfahânî, *Mufradêtu Elfâzi'l-Kur'ân*, 709-711

²¹ Şehristânî, *el-Milâl ve'n-Nihal*, thk. Emir Ali Menha (Beyrut: Daru'l-Ma'rife 1993), 1: 102.

²² Osman Aydın, "Dirâr b. Amr ve Mu'tezile'nin Teşekkül Sürecindeki Yeri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (1999): 680.

²³ Ebu Hanife, *el-Fıkhü'l-Ekber*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: İFAV Yayınları, 2016), 55.

²⁴ Tefvik Yücedoğru, *İbn Küllâb ve Küllâbiyye Mezhebi* (Bursa: Emin Yayınları, 2015), 134.

²⁵ Şehristânî, *el-Milâl ve'n-Nihal*, 1: 100.

²⁶ Yücedoğru, *İbn Küllâb ve Küllâbiyye Mezhebi*, 134.

²⁷ Wolfson, *Kelâm Felsefeleri*, 523.

²⁸ W. Montgomery Watt, "The Origin of the Islamic Doctrine of Acquisition", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 2 (1943): 234-247; Muhammed Abdulhayy, "Eş'arîlik", çev. Ahmet Ünal, *İslam Düşünce Tarihi*, ed. Mian Muhammed Şerif (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014), 1: 305.

Eş'arî'nin kesb nazariyesine göre, kulun kudreti, işlediği fiiller üzerinde yaratıcı bir etkiye sahip değildir.²⁹ Çünkü Allah yaratıcılıkta ortağı olmayan tek yaratıcıdır. Mutlak bir kudreti vardır. Her şeyi yaratma gücüne sahiptir. İnsanın ızdırârî yani irade dışı fiillerinin yaratıcısı Allah olduğu gibi, kulun kendi isteği ile yaptığı yani ihtiyarî fiillerinin de yaratıcısı Allah'tır. Eş 'arîye göre: "Bir eser üzerinde iki tam müessir kuvvet birleşemez." Bu sebeple, kulun ihtiyarî fiilleri üzerinde tek müessir Allah'tır. Kulun kudretinin fiilin yaratılmasında, ikinci bir kudret olarak etkisi yoktur. Çünkü Eş'arî'ye göre, bir şeyi yaratmak, o şeyin Allah'ın kudreti ile ortaya çıkması anlamına gelir. Allah, kesbi, insanın işleyeceği fiili, ısrarlı isteği bulunduğu anda yaratır. Bu istek, kulun işleyeceği fiile yöneltmesiyle o fiili kesb etmesi şeklinde ortaya çıkar. Bu takdirde kul, fiilin yaratıcısı değil, o fiili kesbeden kâsibtir. Yaratmada bir payı yoktur. Tek yaratıcı, Allah'tır. Öyle ki insanın kesp ettiği fiile tesir eden kudret, Allah tarafından verilmektedir.³⁰

Eş'arî 'ye göre biri yaratan diğeri kesb eden olması koşuluyla bir makdûrun iki kâdirden meydana gelmesi mümkündür.³¹ Dolayısıyla kesb, tek bir müktesibe; fiil, tek bir fâile; ihdas, tek bir muhdise bağlanabilir.³² Yani insan fiilini işlerken hareketi yaratan Allah'tır. Ancak Allah, yarattığı hareketle kendisi hareket etmez. Hareketi insanda yaratarak onun hareket etmesini sağlar.³³ Her fiil, fiilin gerçekleştiği mahalline isnat edilir. Örneğin; güzellik onu yaratana değil, güzellikle nitelenen kişiye isnat edilir. Bu durumda yaratma Allah'a, kesb ise kula ait olmuş olur.³⁴ Eş'arî bu görüşle alakalı şöyle bir örnek verir: "Bir kimse küfrü kesp etti." demek, "Yaratılmış bir güçle inkâr etti." demektir. Bunun anlamı, o kimse gerçekte onu kesb etti demek değildir. Onu gerçekte yapan âlemlerin Rabbi olan Allah'tır."³⁵

Bütün bu ifadelerden hareketle kesb gerçek manada insana aittir. Kesb edilen fiilin yaratıcısı Allah olduğu için bu fiil, insanın fiili olarak addedilemez. Fiil insana ancak mecazen atfedilebilir. Sonuç olarak, insan yalnızca Allah'ın kendisinde yarattığı şeylerin zarfı konumunda olmakta ve fiildeki rolü kesb ile sınırlı kalmaktadır. Allah'ın, fiilin yaratıcısı olması, insanın bu fiili kesb etmesine ve bu fiilden sorumlu tutulmasına engel değildir. İnsan her ne kadar fiili gerçekleştirirken ilâhî kudrete bağımlı olsa da fiilin kâsibi olması, sorumlu tutulmasının temel sebebidir.³⁶

3. Benjamin Libet Deneyi ve Özgür İrade Sorunu

²⁹ Can, *İnsan Özgürlüğü ve Sorumluluğu Bağlamında Kudret-Fiil İlişkisi*, 108.

³⁰ Ebu'l-Hasen el-Eş'arî, *Kitâbu'l-Luma' fi'r-Reddi ala ehli'z-Zeyğ ve'l-Bida'*, nşr. Richard J.McCarthy (Beyrut: el-Matbaatu'l-Kâsulikiyye, 1953), 72.

³¹ İbn Fûrek, *Mücerredu-Makâlati's-Şeyh Ebi'l-Hasen el-Eş'ari*, thk. Daniel Gimaret (Beyrut: Dâru'l-Meşrik,1987), 92, 102.

³² İbn Fûrek, *Mücerredu-Makâlat*, 224

³³ Eş'arî, *Kitâbu'l-Luma'*, 73-74, 79.

³⁴ Eş'arî, *Kitâbu'l-Luma'*, 73.

³⁵ Eş'arî, *Kitâbu'l-Luma'*, 74.

³⁶ Hüseyin Aydın, "Eş'arî'nin İrade, Kesb ve Yaratma Teorisi", *İslami İlimler Dergisi* 6/2 (2011): 17-19.

1983 yılında Benjamin Libet tarafından gerçekleştirilen ve kendi adıyla ünlene deney sonuçları yayınlandığında o güne kadar felsefe ve bilim dünyasında tartışılmalı olan insanın fiillerinde özgürlüğü meselesine yeni bir tartışma zemini hazırlamıştır. Tartışmaya bu deney ile dâhil olan bilim dünyası içinden bu deneye ciddi eleştiriler yöneltilmekle beraber deneyin sonuçlarının keskinliği için farklı birçok deneysel çalışma da yapılmıştır. İrade özgürlüğünün yok sayılması manasına gelebilecek deneyin sonuçlarına karşı en ciddi eleştiriler felsefe dünyasından gelmiştir. Öyle ki, deney sonuçlarının teşhir edilmesini tehlikeli bulan felsefeciler olmuştur. Çünkü bu deneyin, insanın fiillerini gerçekleştirirken özgür irade ile karar vermediği sonucuna varılabileceğini belirtmişlerdir.³⁷ İrade özgürlüğünün olası yokluğunun ispatı durumunda suç işleyen insanların sorumluluktan kurtulacağı ve suç işlemeye meyledecekleri endişesi bu refleksin en önemli sebeplerindendi. Bu başlık altında Benjamin Libet deneyini, deneyin ortaya koyduğu sonuçları ve bu sonuçlara yapılan eleştirileri ele alacağız.

3.1. Benjamin Libet Deneyi

Benjamin Libet kendi adıyla ünlene deneyi 1983 yılında basit bir düzenek kurarak gerçekleştirdi. Deneye katılan denekten, parmağını istediği bir zamanda oynatması istendi. Ölçülebilir objektif bir veri elde etmek ve yanlısamları dışlamak için, deneğin parmağı, kaslardaki elektrik potansiyelini ve böylece kas hareketini saniyenin binde biri hassasiyetinde ölçen ve grafik olarak kâğıda döken EMG (elektromiyografi) cihazına bağlandı.

Deneyde kullanılan bir diğer cihaz, saat benzeri bir kadrandır. Deneğin karşısına üzerinde, yelkovan yönünde hızlı bir şekilde hareket eden siyah bir nokta bulunan saat benzeri kadrana konuldu. Kadranın üzerindeki bu nokta, bir tam devrini 2560 milisaniyede tamamlamaktadır. Denekten saat benzeri kadranda dönen siyah noktayı düğmeye basarak sabitlemesi istendi. Aynı zamanda, parmağını hareket ettirmeye karar verdiği anda, siyah noktanın kadrana üzerindeki yerini söylemesi istendi. Deneğin, parmağını oynatması için karar verdiği an, saat benzeri kadrandan ölçülürken, parmağını hareket ettirdiği an da EMG cihazından ölçüldü. İki zaman ölçümü arasındaki fark, deneğin, parmağını hareket ettirmeye karar verdiği an ile parmağını hareket ettirdiği an arasındaki zaman farkını ortaya koyar.

Deneyde kullanılan bir diğer cihaz EEG'dir (elektroensefalogram). Bu cihaz, başa geçirilen bir başlık ile deneğin parmağını kaldırma kararını verdiği süreç içerisinde beyindeki elektriksel aktivite değişimini ölçerek grafik olarak kâğıda döker. Denek, parmağını kaldırmak için karar aldığı anda beyinde elektriksel hareketlenme olur ve bu grafiğe yansır.

Son tahlilde, üç farklı zaman değerlendirmeye alındı.

1) Deneğin parmağını kaldırmak için karar aldığı an, beyindeki elektriksel aktivite değişiminin yansıdığı EEG grafiği üzerinden değerlendirildi.

³⁷ Caner Taslaman, *Fıtrat Delilleri* (İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2017), 191.

2) Deneğin, parmağını kaldırmaya karar verdiği an, saat benzeri kadrandan alınan zaman ile değerlendirildi.

3) Deneğin, parmağını eylem olarak kaldırdığı an, EMG grafiği üzerinden değerlendirildi.

EEG cihazının kayıt yapmaya başlamasıyla, deneğe, kadrandaki siyah noktanın bir sayının üzerine geldiği an bu sayıyı zihninde tutması istenirken hiç beklemeden düğmeye basması istendi. Düğmeye basmaya karar verdiği ana ait değer kadrandan, düğmeye bastığı ana ait değer de EMG cihazından elde edildi. Yapılan ölçümler değerlendirildiğinde deneğin düğmeye basmaya karar verdiği an ile düğmeye bastığı an arasında ortalama 200 milisaniye zaman farkı olduğu görüldü. Bu beklenen bir durumdu. Ancak denek, düğmeye basmaya karar verdiği andan 350 milisaniye önce beyinde elektriksel bir aktivite tespit edildi. Deneğin deneyden bilinçli olarak haberdar olduğu kısım 200 milisaniyelik bir zaman dilimidir. 350 milisaniyelik bir zaman diliminde ise denek, deneyden haberdar değildir. Tartışmaya konu olan nokta işte burasıdır. Saat benzeri kadranda değerlendirilen an deneğin söylemine bağlı, sübjektiftir. Ölçülmesi mümkün değildir. Bundan dolayı oluşabilecek hatalı bir sonuca ulaşmamak için deney defalarca tekrarlanmış ve aynı sonuçlar elde edilmiştir. Bu sonuçlara göre, bilinçli bir eylemi gerçekleştirmek için beyin, önce bilinçsiz bir halde karar alıyor ve bu kararın bilince aktarılması yaklaşık 350 milisaniye sürüyor. Daha sonra da bu kararı bilinçli olarak yaklaşık 200 milisaniyelik bir zaman diliminde gerçekleştiriyor. Bu sonuçlara dayanarak Libet, fiilin ateşlenmesinin bilinçsiz bir sinirsel aktivite ile meydana geldiğini, bilincin beyinin bu bilinçsiz aktivitesinin sonucu olduğunu, bilincin beyinde fiili ateşleyen bir aktiviteye sebep olmadığını ileri sürmüştür. Özetle, özgür iradenin istemli fiili başlatmadığını, ancak başlatılan fiili kontrol eden bir aracı olduğunu belirtir.

Benjamin Libet'in deney sonunda ulaştığı bir başka sonuç da şudur: Denekler bilinçsiz bir halde alınan kararı, bilinçli karar verme anı ile bilinçli hareketin başlangıcı arasında geçen yaklaşık 200 milisaniyelik süre içinde bilinçli veto edebiliyordu.³⁸ Bu durumda, insanın fiillerinden sorumlu olduğu ve özgür olduğu sonucuna ulaşılabilirdi. Ancak bilinçli veto kararının da bilinçsiz elektriksel aktivitenin sonucu olabileceği düşüncesi insanın fiillerinden sorumlu olmasını ve özgürlüğünü yine tartışılır hale getirdi. Bu noktada önemli diğer bir husus da fiilin meydana gelmesi için ortaya çıkan elektriksel aktivitenin insanın iradesi dışında ortaya çıkmasıdır.

3.2. Benjamin Libet Deneyi Sonuçları

Benjamin Libet deneyinin sonuçları bilim ve felsefe dünyasında ciddi tartışmalara sebep oldu. Eylemleri gerçekleştirmeden önce bilinçli kararın verildiği andan önce beyinde tespit edilen elektriksel aktivitenin sebebi ile ilgili tartışmalar bir taraftan

³⁸ Libet vd., "Time of conscious intention to act in relation to onset of cerebral activity (Readiness-Potential)", 623-642.

devam ederken diğer taraftan Benjamin Libet deneyinin sağlıklı olmadığı ve modern tekniklerle tekrar edilmesi gerektiği savunuldu.

Haynes ve arkadaşları³⁹ deneyi benzer düzenele ancak modern teknikler kullanarak tekrarladı. Rastgele harflerin yanıp söndüğü bir ekranın başına denekler yerleştirildi. Sağ ve sol işaret parmaklarının önüne iki adet düğme yerleştirildi. İstedikleri zamanda sağ veya sol işaret parmakları ile düğmeye basmaları ve düğmeye bastıkları anda ekranda gördükleri harfi söylemeleri istendi. Basmak için sağ veya sol işaret parmaklarını kullanmaya karar verdikleri anda gerçek zamanlı beyin aktivitesini ortaya çıkarmak için fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme (fMRI) cihazı kullanıldı. Bu deneyin sonuçları Libet deneyinden daha şaşırtıcıydı. Çünkü deneklerin düğmeye basmak için bilinçli kararı, fiili gerçekleştirmeden bir saniye önce verdikleri görüldü. Ancak bilinçli karar verilmeden yedi saniye önce beyinde başka bir aktivite tespit edildi. Denek bilinçli bir seçim yapmadan yedi saniye önce, farkında bile olmadan beynin kararını verdiği görünüyordu. Bu aktivite beynin iki farklı bölgesinde tespit edildi. Düğmeye basma kararı verilmeden önce sağ ve sol işaret parmağı seçimi için farklı bölgelerde aktivite olduğu görüldü. Bilinçli karar verilmeden yedi saniye önce meydana gelen bu aktivite bölgesine dayanarak deneklerin düğmeye basmak için hangi işaret parmağını kullanacağı %60 doğrulukla tahmin edilebildi. Bu deneyle, Libet deney düzeneğinde kullanılan EEG'nin sınırlı bir alanda beyin aktivitesini tespit edebileceği ile ilgili tartışmalara fMRI kullanılarak son verilmiş oldu. Bu çalışma sonucunda, beynin fMRI ile görüntülenen belirli motor alanlarında meydana gelen hazırlık aktivitelerinin fiili ateşlediği ve devamında bilinçli karar verme hissi oluştuğu görüşü desteklendi.⁴⁰

Benjamin Libet deneyinin tekrarı sayılabilecek birçok çalışma farklı düzenekler kurularak ve modern cihazlar kullanılarak yapılmış ancak benzer sonuçlar elde edilmiştir. Bilim dünyasında deneyin bilimsel gerçekliğini ispat amacı ile çalışmalar yapılırken felsefe dünyası eylemlerimizi gerçekleştirirken aldığımız kararların özgürlüğü meselesini bu deney bağlamında tartışmaya başlamıştır. Elbette deneyden önce de insanın fiillerinde özgürlüğü meselesi tartışılmıştır. Ancak deneyle beraber tartışmanın yürütülebileceği bilimsel bir zemin oluşmuştur. Bilim dünyası Libet deneyi ile ortaya çıkan sonucu öncelikle "yanılsama" kavramı ile izah etmeye çalışmıştır. Onlara göre, bir eylemi gerçekleştirmeden önce beyinde ortaya çıkan elektriksel aktivite ile eylemi gerçekleştirmeye karar verdiğimiz an ortaya çıkan elektriksel aktivite arasındaki zaman farkı yanılsamadır. Bu izaha göre, bilinçli kararın verildiği andan 350 milisaniye önce tespit edilen elektriksel aktivite, bilinçli karar sonucu yapılan eylemin farkındalığının meydana geldiği andır. Aradaki zaman farkı kadar beyni yanılsamaya uğratabilecek evrimsel bir mekanizma gelişmiştir.

³⁹ Stefan Bode, Anna Hanxi He, Chun Siong Soon, Robert Trampel, Robert Turner.

⁴⁰ John & Dylan Haynes, "Tracking the Unconscious Generation of Free Decisions Using Ultra-High Field fMRI", *Plosone* 6/6 (2011): 1-13.

Fried, Mukamel R, Kreiman G. tarafından epilepsi tedavisi için beynin farklı bölgelerine yerleştirilmiş elektrotlar ile farklı bir çalışma gerçekleştirildi. Epilepsi cerrahisi sırasında beynin yardımcı motor alan olarak adlandırılan bölgesine, yerleştirdikleri elektrotlardan düşük uyarılar verdiklerinde hastaların belirli vücut bölgelerini hareket ettirmek istediklerini tespit ettiler. Uyarının şiddetini arttırdıklarında aynı vücut bölgelerinde kas kasılması meydana geldiğini gördüler. Bu çalışma ile yardımcı motor alanın, fiilin gerçekleşmesinde ve bilinç deneyiminin oluşmasında önemli bir fonksiyonu olduğu sonucuna vardılar. "Yanılsama" hipotezine karşı en önemli çalışmalardan biri olan bu çalışmada bilinçli eylem niyetinin, fiil gerçekleştikten sonra geriye dönük bir algı yanılsaması olmadığını, kısmî olarak fiilin gerçekleşmesinden önce bir yapılanma olduğunu gösterdiler.⁴¹

Herrmann ve arkadaşları⁴², Libet deneyine benzer bir düzenek hazırlayarak farklı bir çalışma gerçekleştirdiler. Hastalardan önlerindeki iki düğmeden birine basmalarını istediler. Ancak Libet deneyinden farklı olarak düğmeye basma zamanını denek kendisi belirlemiyordu. Bilgisayar ekranında bir uyarı gördüğü zaman düğmeye basması istendi. Deneğin yapacağı şey hangi düğmeye basması gerektiğine karar vermektir. Bilgisayarda herhangi bir uyarı çıkmadan önceki dönemde, yani henüz düğmeye basmak için harekete geçmeden önce beyinde elektriksel bir aktivite tespit ettiler. Bu aktivitenin düğmeye basma davranışını belirleyen bir aktivite olmadığı, daha çok genel bir beklenti duygusunu yansıttığını, beynin yapılacak bir eylem için ön hazırlığı olduğu sonucuna vardılar. Onlara göre, tespit edilen aktivite, yapılacak eylem için ön hazırlık sürecinin yansımasıdır ancak yapılacak aktivitenin ne olduğunun kararı değildir.⁴³ Haggard, benzer düzenekle yaptığı başka bir çalışmada deneklere sağ veya sol elleri ile düğmeye basmalarını istedi. Beyinde ön hazırlık döneminde tespit edilen elektriksel aktivitenin düğmeye basmak için tercih edilen el ile uyumlu bölgede meydana geldiğini tespit etti. Bu çalışmanın sonucuna göre ön hazırlık sürecinin genel bir hazırlık olmadığı spesifik bir hazırlık olduğu sonucuna vardı.⁴⁴

Felsefeciler, ön hazırlık sürecinde bilinçsiz olarak oluşan bu elektriksel aktiviteyi insan beyninin evrimsel gelişimi ile izah etmeye çalışmışlardır. Bu izaha göre, insan beyni evrimleşme sürecinde karşılaşacağı her duruma karşı gerçekleştireceği eylemler için hızlı karar verme mekanizmaları oluşturmuştur. Beyinde tespit edilen ve özgür iradede bağımsız ilk elektriksel aktivitenin sebebi insan beyninin evrimsel gelişimi ile oluşturduğu hızlı karar verme mekanizmalarının devreye girebilmesidir.⁴⁵

⁴¹ Itzhak Fried vd., "Internally generated preactivation of single neurons in human medial frontal cortex predicts volition", *Neuron* 69/3 (2011): 548-562.

⁴² Pauen M, Min BK, Busch NA, Rieger JW.

⁴³ Christoph Herrmann vd., "Analysis of a choice-reaction task yields a new interpretation of Libet's experiments", *International Journal of Psychophysiology* 67/2 (2008): 151-157.

⁴⁴ Patrick Haggard, "Human volition: towards a neuroscience of will", *Nature Reviews; Neuroscience* 9/12 (2008): 934-946.

⁴⁵ Herrmann "Human volition: towards a neuroscience of will", 155.

Beyindeki biyokimyasal süreçlerin etkisi ile meydana geldiğini iddia edenler olsa da deneyin farklı düzenekler ve farklı cihazlar kullanılarak tekrar edilmesi ile daha spesifik beyin bölgeleri araştırıldığından iddia kanıtlanamamıştır. Ruh ve beden ikilemi çerçevesinde konuyu değerlendiren bazı felsefeciler, elektriksel aktivitenin tespit edildiği ilk anın ruhun tasarrufunda olduğu ve bu sebeple bilinçsiz olduğu, ikinci anın ise bedeninin tasarrufunda olduğu bu sebeple de bilinçli olduğu düşüncesini ortaya koymuşlardır.⁴⁶ Ancak yukarıda izah edilen bilimsel çalışmalar ruh-beden ikilemine dayanan geleneksel görüşe tamamen karşıdır.

3.3. Kesb Nazariyesi ve Benjamin Libet Deneyi

Yukarıda da ifade edildiği üzere Eş'arî kelimeler tarafından sistemleştirilen kesb nazariyesine göre kulun fiilinin yaratıcısı Allah'tır. İnsanın kazandığı fiile tesir eden kudret, ona Allah tarafından verilmektedir. Benjamin Libet deneyi sonuçları ile birlikte değerlendirildiğinde kesb, fiili işlemeye yönelirken bilinçli karar alma anından önce tespit edilen elektriksel aktivite ile izah edilebilir. Libet'in ulaştığı sonuca göre bu aktivite bilinçsizdir. Fiili işlemeye karar veren bilinçli aktivite bu bilinçsiz aktivitenin sonucudur. İnsan iradesi istemli fiilin başlatıcısı değil, başlayan fiili kontrol eden bir araçtır. Bu tanımlama, Eş'arî'nin "Bir şeyi yaratmak, onun Allah'ın kudreti ile ortaya çıkmasıdır, kesb de Allah tarafından yaratılmıştır" görüşüne oldukça benzerdir. Sonuç olarak; aktivitenin bilinçsiz olması ve insan iradesinden bağımsız olması, Eş'arî kelâmcıların fiile tesir eden kudretin ona Allah tarafından verildiği düşüncesi ile uyumlu görünmektedir. Burada tartışmaya açık olan durum Eş'arî'nin kesbî bir fiil olarak tanımlamasıdır. Ancak karşılaştırmamızda, deney sonucunda tespit edilen bilinçsiz elektriksel aktiviteyi kesb olarak tanımladık. Bu aktivite, bilinçli karar verme aşamasından önce ortaya çıkan yani fiilin bilinçli kararına etki eden elektriksel aktivitedir. Kesbi, deneyin bu sonucuna izafe ederek tanımlayacak ve karşılaştırmamızı bu tanımlamaya uygun olarak yapacağız.

Tespit edilen bilinçsiz aktivitenin insanın fiili işlemeye karar vermeden hemen önce ortaya çıkması, Eş'arî kelimelerin kesbin zamanlaması ile ilgili fikirleriyle uyumludur. Kesb, tanımlamamıza göre bilinçsiz elektriksel aktivite, kul fiili işlemeye karar vermeden hemen önce ortaya çıkmaktadır.

Libet deneyinin sonuçları insanın fiillerinde özgürlüğü ve sorumluluğu meselesini tartışmaya açmıştır. İnsanın fiilinde özgürlüğü yoksa ondan sorumlu tutulamayacağı fikri bu tartışmaların esas sebebidir. İnsanın fiillerinden sorumlu tutulamayacağı algısının, insanı yasal olmayan eylemlere yöneltebileceği endişesine sebep olmuştur. Bu açıdan bakıldığında kesb nazariyesi de eleştirilere maruz kalmıştır. Özellikle Mutezile kelimeleri tarafından kesb nazariyesine yapılan eleştiriler insanın fiillerindeki sorumluluğu temelindedir.

Eş'arî, kesbin Allah tarafından yaratıldığını savunmuştur. Ona göre insan kesb ettiği fiili mutlaka işlemek zorundadır. Ancak bu düşünce insana fiillerinde

⁴⁶ W. R. Klemm, "Free will debates: Simple experiments are not so simple", *Advances in Cognitive Psychology* 6 (2010): 47.

sorumluluk alanı bırakmadığı düşüncesi ile eleştirilmiştir. Ancak Libet deneyinin sonucunda ulaşılan beynin bilinçli veto etme mekanizması ile insana fiillerinde özgürlük alanı açılmıştır. Benjamin Libet, oluş mekanizması ile ilgili net sonuçlara ulaşmamış olsa da bu mekanizmanın varlığından bahsetmiştir. İnsan bir fiili işlemeye meylettiğinde, beynin fiile hazırlık sürecinde ilk olarak bilinçsiz elektriksel aktivite ortaya çıkmakta ancak bilinçli karar verilerek fiil işlenmekte veya bilinçli veto edilerek fiil işlenmemektedir. Kelamî bir dil ile izah etmeye çalışırsak, kul fiili işlemeye meylettiğinde, Allah'ın o fiil için yarattığı kesb (elektriksel aktivite) ile kul fiili işlemeyebilir. Ancak Eş'arî böyle düşünmemektedir. O, kulun fiili mutlaka işleyeceği düşüncesindedir. Kesb nazariyesinde anlaşılmayan ve Eş'arî'nin Cebriyenin düşüncesine yaklaştığı yönünde eleştirildiği esas nokta da burasıdır. Libet deneyi sonuçlarına göre, kul bilinçli veto ederek ceza gerektiren bir fiilden uzaklaşabilir veya bilinçli karar vererek o fiili işleyebilir. Böylece seçim ve sorumluluk kula ait olur. Bu durumda iki düşünce arasında çelişki olduğu düşünülebilir. Ancak bilinçli veto etme kararının da beynin fiili işlemeye hazırlandığı aşamada tespit edilen bilinçsiz elektriksel aktivitenin sonucunda oluştuğu düşünülürse bu çelişki ortadan kalkar. Nörofizyologlar da bu düşüncededir. Son zamanlarda yapılan deneysel çalışmalar da bu düşüncüyü ispatlamaya yöneliktir. Bu düşüncenin ispatlanması durumunda insanın fiillerinde özgürlüğü tekrar tartışmaya açılacaktır. Çünkü kesb kavramını izafe ettiğimiz, fiilin bilinçli kararının verilmesinden veya bilinçli veto edilmesinden önce ortaya çıkan bilinçsiz elektriksel aktivitenin sebebi ile ilgili bilim dünyasının izah getirmemesi bu tartışmanın esas sebebidir. Felsefeciler ise bu elektriksel aktivitenin insanın beyninin evrimsel gelişimi ile meydana geldiğini savunmuşlardır. Ancak Eş'arî başta olmak üzere kesb nazariyesini kabul eden kelimciler bunu Allah'ın yarattığını söyleyerek bilim dünyasının gündeminde olmayan izahı getirmişlerdir.

Sonuç

Tarih boyunca insanın Tanrı ile ilişkisi bağlamında tartışılmalı olan insanın fiillerindeki sorumluluğu ve özgürlüğü meselesi, günümüzde de bilim ve felsefe dünyası tarafından ele alınmıştır. Ruh-beden düalizmi düşüncesi ile insana fiillerinde özgürlük sahası açan felsefecilerin geleneksel kabul gören görüşü, Benjamin Libet tarafından gerçekleştirilen deney ile tartışılmaya başlanmıştır. Libet'in deneyin sonucunda insanın fiillerinde özgür olmadığı fikrine ulaşması, felsefeciler tarafından kabul görmemiş ve deneyler sert bir şekilde eleştirilmiştir. Ancak her ne kadar bu deneyler eleştirilse de Benjamin Libet tarafından yapılan nörofizyolojik çalışmalar, felsefe ve psikoloji alanında ses getirmiş, bu alanda çalışan araştırmacıların bilgilerini ve süregelen düşüncelerini sorgulamalarını zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda bilim dünyası da bu eleştirileri de göz önünde bulundurularak deneyleri daha ispatlanabilir hale getirmeye çalışmıştır.

Bilimsel verilerle; psikolojik, felsefi ve teolojik meselelerin birlikte incelenebileceği bir alan oluşturan nöroteoloji disiplini, bu zorunluluğun tezahürüdür. Yaptığımız bu çalışma da Kelam ilminin vesâil alanına karşılık bilimsel verileri yerleştirerek

bir diğer ifade ile teolojik meseleleri nörolojik verilerle inceledik ve bu noktada nöroteoloji disiplinine alan açmayı amaçladık. Bu amaca münhasıran İslam dünyası tarafından da en çok tartışılan konulardan biri olan insanın fiillerindeki sorumluluğu ve özgürlüğü meselesini ele aldık. Konuyu ele alırken özellikle Eş'arî tarafından sistemleştirilen kesb nazariyesi üzerinden hareket ettik. Çünkü kesb nazariyesine göre insan bir fiili işlemeye istekli olduğu anda Allah tarafından o fiil yaratılır. İnsan, işleyeceği fiile yönelirken o fiili kesb eder. Bu durumda fiilin yaratıcısı Allah olur. Fiillerin sorumluluğu da insana ait olur. Eş'arî'nin bu görüşü, Benjamit Libet tarafından ortaya konulan verilerle paralellik arz ettiğini gördük. Ancak her ne kadar Eş'arî, kesb ile insana bir sorumluluk alanı açmak istese de kesbin Allah tarafından yaratıldığını belirtmesi, insanın fiillerinde özgürlüğü ve sorumluluğu noktasında eleştirilmesine neden olmuştur.

Kesb nazariyesinin ve Libet deneyinin tartışmaya açık kısımlarının iki düşüncenin karşılıklı değerlendirilmesi ile izah edilebileceği düşündük. Kesb kavramının, deneyin sonucunda tespit edilen bilinçsiz elektriksel aktivite olarak tanımlanması ekseninde yapılan değerlendirme ile iki düşüncenin birbirine yakın olduğunu gördük. Libet deneyi sonucuna göre izah getirilemeyen bilinçsiz elektriksel aktivite, Eş'arî'nin kesb nazariyesine göre Allah tarafından yaratılan kesb olarak kabul ettik, aynı şekilde kesb nazariyesi ile tam olarak izah edilemeyen kesb'i, Libet deneyine göre bilinçsiz elektriksel aktivite olarak izah ettik. Bu şekilde kesb nazariyesine bilimsel bir izah getirebileceğini düşündüğümüz Libet deneyinin aynı zamanda nazariyenin açıklanamayan taraflarını vuzuha kavuşturacağı kanaatindeyiz.

Kaynakça

- Newberg, Andrew. *Principles of Neurotheology*. England: Ashgate Publishing Company, 2010.
- Aydın, Hüseyin. "Eş'arî'nin İrade, Kesb ve Yaratma Teorisi". *İslami İlimler Dergisi* 6/2 (2011): 71-100.
- Aydınlı, Osman. "Dırar b. Amr ve Mu'tezile'nin Teşekkül Sürecindeki Yeri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (1999): 662-689.
- Baloğlu, Adnan Bülent. "Din mi Bilim mi İkilemin Çözülüşü". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2003): 21-52.
- Benjamin Libet vd.. "Time of conscious intention to act in relation to onset of cerebral activity (Readiness-Potential)". *Brain* 106 (1983): 623-642.
- Can, Seyithan. *İnsan Özgürlüğü ve Sorumluluğu Bağlamında Kudret-Fiil İlişkisi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2019.
- Celal, Muhammed Musa. *Neşe'tü'l-Eş'arîyye ve Tetavvuruha*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnanî, 1982.

- Christoph Herrmann vd.. "Analysis of a choice-reaction task yields a new interpretation of Libet's experiments". *International Journal of Psychophysiology* 67/2 (2008): 151-157.
- Coşkun, Ali. "Din, Bilim ve Felsefe İlişkileri". *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18/1 (2016): 213-229.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. *Kitâbu't-Ta'rifât*. Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1985.
- Doko, Enis. "Nörobilim ve Dini Tecrübe: Nöroteolojik Tezler Bir Zihinsel Durum Olan Tanrı İnancını Yanlışlayabilir mi?". *Metazihin* 1/2 (2018): 212.
- Düzgün, Şaban Ali. "Din-Bilim İlişkisinde Modeller ve Ortak Kavramlar". *Kelam Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2006): 51-62.
- Ebu Hanife. *el-Fıkhu'l-Ekber*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: İFAV Yayınları, 2016.
- Ebu'l-Hasen el-Eş'ârî. *Kitâbu'l-Luma' fi'r-Reddi ala ehli'z-Zeyğ ve'l-Bida'*. nşr. Richard J.McCarthy. Beyrut: el-Matbaatu'l-Kâsulikiyye, 1953.
- el-İsfahânî, Rağıb. *Mufradêtu Elfâzi'l-Kur'ân*. thk. Safvan Adnan Davudî. Beyrut: Dâru's-Sêmiyye, 2009.
- Itzhak Fried vd.. "Internally generated preactivation of single neurons in human medial frontal cortex predicts volition". *Neuron* 69/3 (2011): 548-562.
- İbn Fûrek. *Müccerredü-Makâlati's-Şeyh Ebi'l- Hasen el-Eş'ari*. thk. Daniel Gimaret. Beyrut: Dâru'l-Meşrik,1987.
- John & Dylan Haynes. "Tracking the Unconscious Generation of Free Decisions Using Ultra-High Field fMRI". *Plosone* 6/6 (2011): 1-13.
- Malkoç, Mehmet. "Bilim ve Din Arasındaki İlişki nedir?". *Kader* 15/3 (2017): 743-752.
- Muhammed Abdulhayy. "Eş'arilik". çev. Ahmet Ünal. *İslam Düşünce Tarihi*. ed. Mian Muhammed Şerif. 1 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 2014.
- Özkan, Fatih. "Modern Dönemde Din-Bilim İlişkisi". *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2015): 55-67.
- Palmyre Oomen. "Neurotheology." *Encyclopedia of Science and Religion*. ed. J. Wentzel Vredevan Huyssteen. New York: Macmillan, 2003.
- Patrick Haggard. "Human volition: towards a neuroscience of will". *Nature Reviews; Neuroscience* 9/12 (2008): 934-946.
- Paul Cooke - Mirari Elcoro. "Neurotheology: Neuroscience of the Soul". *Journal of Young Investigators* 25/3 (2013): 1-6.
- Şehristânî. *el-Milel ve'n-Nihal*. thk. Emir Ali Menha. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife 1993.
- Taslaman, Caner. *Fıtrat Delilleri*. İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2017.

W. Montgomery Watt. "The Origin of the Islamic Doctrine of Acquisition". *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 2 (1943): 234-247.

W. R. Klemm. "Free will debates: Simple experiments are not so simple". *Advances in Cognitive Psychology* 6 (2010): 47.

Wolfson. *Kelâm Felsefeleri*. çev. Kasım Turhan. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2001.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Kesb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/ 304.

Yücedoğru, Tefvik. *İbn Küllab ve Küllâbiyye Mezhebi*. Bursa: Emin Yayınları, 2015.